

Таким чином, Києво-Печерський патерик є не лише пам'яткою української літературної мови раннього періоду середньовіччя, що увібрав потенції двох мовних стихій – живоюмовної та старослов'янської – в його мовній тканині відбиті витоки системних лінгвістичних процесів, що актуалізовані в сучасній мовній свідомості і носіїв мови, і дослідників.

¹Бовсунівська Тетяна. Історія української естетики першої половини ХІХ століття. – К., 2001. – С. 4; ²Бахтин М.М. Літературно-критическіє статті. – М., 1986. – С. 5; ³Бахтин М.М. Зазнач. праця. – С. 258; ⁴Бахтин М.М. Зазнач. праця. – С. 259; ⁵Висоцький С.О. Київська писемна школа Х – ХІІ ст. (До історії української писемності). – Львів – Київ – Нью-Йорк, 1998. – С. 101; ⁶Лихачев Д.С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. – М., 1947. – С. 77; ⁷Києво-Печерський патерик. – К., 1991. – С. 271; ⁸Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. – К., 1991. – ІХ; ⁹Житецький П.Г. О поэтическом стиле и литературной форме «Слова о полку Игореве» // П.Г. Житецький. Вибрані твори. Філологія. – К., 1987. – С. 257; ¹⁰Там само. – С. 257; ¹¹Києво-Печерський патерик. – С. 15; ¹²Там само. – С. 8; ¹³Там само. – С. 8; ¹⁴Там само. – С. 8; ¹⁵Там само. – С. 14; ¹⁶Там само. – С. 9; ¹⁷Там само. – С. 16; ¹⁸Там само. – С. 16; ¹⁹Там само. – С. 23; ²⁰Там само. – С. 23; ²¹Там само. – С. 38; ²²Там само. – С. 41; ²³Там само. – С. 50.

К. С. Буркут, м. н. с.

ЛЕКСЕМА ЛЮДИНА В ПОЕТИЧНИХ СВІТАХ О. ОЛЕСЯ, П. ТИЧІНИ, М. РИЛЬСЬКОГО

Зіставляється функціонування лексеми людина в поетичній творчості О. Олеся, П. Тичини, М. Рильського.

The article deals with the comparative characteristic of functioning of the lexem людина in the poetical works by O. Oles, P. Tychnina, M. Rylysky.

Зіставлення поетичних ідіолектів є особливо важливим для глибокого пізнання художніх світів тих митців, чия творчість порівнюється. Про значущість такого роду лінгвістичних досліджень добре сказала Н. К. Соколова: „Стилістична своєрідність того чи

іншого автора, оригінальність певного прийому краще пізнаються шляхом зіставлення одного явища з іншим”¹. Порівняння різних ідіолектів знайшло відображення у працях В. П. Григор’єва², О. Д. Григор’євої³, З. О. Петрової⁴, О. А. Некрасової⁵, Н. В. Павлович⁶, Л. О. Пустовіт⁷, Н. П. Дарчук⁸. Завдання нашої статті полягає у зіставленні елементів поетичних систем О. Олесья, П. Г. Тичини, М. Т. Рильського періоду 1896-1929 рр.

Людина – сьомий за популярністю іменник у текстах П. Г. Тичини; 12-й – у ліриці М. Т. Рильського і 42-й – в поезії О. Олесья. В усіх митців ця лексема рідко вживається в тропеїчних контекстах. Тропеїчні сегменти, як правило, містять у собі яскраву емоційну оцінку людини. Пор.: «...безліч щастя на землі, І тільки люде – звірі злі...»⁹ (О. Олесь); «Люди були звірми і єсть...»¹⁰ (П. Тичина); «Ах, ще вчора ми (закохані. – К.Б.) були квітками, А сьогодні – люди і... чужі»¹¹ (М. Рильський). Паралелі, на яких базуються наведені образи («люди – звірі», «люди – квіти»), є усталеними.

Особливо широко застосовує стійкі поетичні парадигми О. Олесь: «...єсть на світі люде І великі, і малі: Ті літають духом в небі, ці плазують по землі...»¹²; «Людей я зовсім не любив. Озброєні душею, Вони могли б літати і жить високо над землею. Та на землі їх вабили болота й бочка гною, І лазили вони по ним... червою. А ті орли, що в гори піднімались, Ті на хрестах безлюдно розпинались...»¹³ тощо. Представлені образи базуються на традиційних зіставленнях людини з птахом (орлом) і червом, тобто з зооморфними субстанціями. Авторська оцінка людини в таких фрагментах є досить яскравою. Принагідно зауважимо, що тропи зі структурним елементом *орел* у поетичній системі О. Олесья досить численні. З орлом у ліриці митця порівнюється сильна духом, вольова, мужня людина. *Орел* у переважній більшості творів поета виступає еталоном величчя і могутності. Інколи до орла уподібнюються країна, народ, дух народу, мова; іншими словами, такі тропи беруть участь у розробці патріотичної тематики. У цих образах відчутна одна з основних рис лірики О. Олесья – патетичність, а також опора на поетичну традицію. Молодші сучасники митця, П. Г. Тичина і М. Т. Рильський, у період 10-х – 20-х рр. не створюють свої тропи за семантичною моделлю “людина – орел”, лексема *орел* у поетичних дискурсах цих авторів функціонує рідко і, як правило, не виступає структурним компонентом тропеїчних синтагм.

У багатьох контекстах, як тропеїчних, так і автологічних, поети висловлюють своє ставлення до людини, що свідчить про особливу увагу митців до означеного образу. Для рельєфності вираження оцінки О. Олесь і М. Т. Рильський нерідко послуговуються прийомом антитези. Найбільш часто в обох поетів вступають в опозицію семантичні комплекси «людина» і «природа»: «Я... його (тепло спочуття. – К. Б.) не в людей з чулим серцем знайшов, А у неба та сонця ясного...»¹⁴ (О. Олесь); «В глибокому затоні, Далеко од людей Цвітуть лілеї сонні, І тихо круг лілей. В глибокому затоні Води зелений тон, І відблиски червоні спадають на затон. Тут – кайдани, закони І суєта страшна... А там, в яснім затоні – Прозорість, тишина...»¹⁵ (М. Рильський). Основи протиставлення в таких контекстах різні, в О. Олеся – байдужість; у М. Т. Рильського – «кайдани, закони і суєта...», але природа – це ідеальний, кращий світ для ліричних героїв обох митців.

Іншим ідеальним світом для М. Т. Рильського є мистецтво: «В високій келії, самотньо-таємничій, Де тіні вічні спинились у кутках, Сиджу за книгою. Ніхто мене не кличе, І до людей давно уже згубив я шлях... В високій келії, щасливо-одинокій, Чернець без Божества і жрець без молитов, Найшов я крижаний і незглибимий спокій, що більший над земні страждання і любов...»¹⁶.

Антитетичність семантичних комплексів «люди» і «мистецтво» чужа поезії О. Олеся.

П. Г. Тичина майже не використовує протиставлення, компонентом яких є людина, винятком є опозиція «людина – Бог»: «Людині гімн, Людині, а не Богу!..»¹⁷. Звеличування людей, віра в те, що людський світ стане ідеальним, визнання людини кращою істотою у всесвіті – це лейтмотиви творчості П. Г. Тичини. Пор.: «І стане світ новий і люди як Боги...»¹⁸; «Приставайте до партії, де на людину дивляться як на скарб світовий...»¹⁹; «Всесвіт наш – це дивна казка, Це одна з фантазій Божих, А Людина – сон найкращий З-поміж снів його пригожих...»²⁰. З іншого боку, поет вказує і на людську жорстокість, це простежується, наприклад, у таких метафорах-ототоженнях, як: «Людина – звір...»²¹, «Люди були звірми і єсть»²², інколи в нього прориваються нотки зневіри, які викликані пасивністю людей: «О люди, душі паперові, чи розпалю вас, розгорю?...»²³.

Жорстокість, злість, байдужість, пасивність – про ці негативні якості людини неодноразово говорить і О. Олесь, лексема люди часто

супроводжується у таких контекстах епітетами: «*О, не життя, а люде злі... Для себе ж злі без краю... Вони єдині на землі Зробили пекло з раю*»²⁴; «*Усе ділило наше горе, Нас гріли гори крижані, – Мовчали тільки браття – люде, Чужі, холодні, кам'яні!..*»²⁵ тощо. Це лейтмотиви лірики О. Олеся. В той же час, ліричний герой митця прагне кращої долі для людини, мріє про її щастя: «*Засяє сонце правди В небі і над нами, І всі люде у нас стануть Вільними братами...*»²⁶. Мотив боротьби за волю, за щастя людей у ліриці О. Олеся корелює із зневірою в можливість щось змінити на краще. Ця зневіра нерідко являє собою результат втоми від людської байдужості, злості, пасивності – якостей, які найбільш часто викликають осуд поета.

Для творчості М. Т. Рильського 10-х – початку 20-х років наскрізними є опозиції, на які вже вказувалося: „світ людини – світ природи”, „світ людини – світ мистецтва”, чи, інакше: „суєта – спокій”, або „буденне – вічне”. Пізніше такі протиставлення поступаються місцем радісному прийняттю буденного життя, бажанню покращити життя людей, що інколи виражається у формі заклику, раніше непритаманній поету. Пор.: «*О, перекинь моста, моя немудра пісне, До радощів людських і до людських зусиль... Хай людям принесе це слово благовісне Журбу цілющую і животворний біль!..*»²⁷;

*«Покинувши красу, невловну і незриму,
Звертаю знову я на вулиці земні,
З людьми вітаюся – і весело мені,
Що з ними я свій хрест і свій вінок нестиму...»*²⁸;

*«Збирають світлі, золоті меди
Веселокрилі та прозорі бджоли.
Поглянь, людино, і спокійно йди
На вулиці, на площі, в гай, у поле.*

*Неси в щільник свій мозок, кров і плоть.
Таких, як ти, кипучі міліони
Ідуть, щоб світ востаннє розколоть
На так і ні, на біле і червоне»*²⁹.

Наведені контексти є свідченням еволюції поглядів М. Т. Рильського. Об'єктами ідеалізації для митця залишаються

природа і мистецтво, але вони вже не різко протиставляються людині, тому що людський світ з його «радощами і зусиллями» вартий звеличування.

¹ Соколова Н.К. Слово в русской лирике начала XX века. – Воронеж, 1980. – С. 18; ² Григорьев В.П. Введение // Поэт и слово. Опыт словаря. – М., 1973. – С. 15-170. ³ Григорьева А.Д. Слово в поэзии Леонида Мартынова (сб. «Гиперболы») и Бориса Слуцкого (сб. «Доброта дня») // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия. – М., 1977. – С. 295-391; ⁴ Петрова З.А. Ключевые слова в поэтическом идиолекте // Словоупотребление и стиль писателя. – СПб., 1995. – С. 127-141; ⁵ Некрасова Е.А. Сравнения // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия. – М., 1977. – С. 240-294; ⁶ Павлович Н.В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. – М., 1995; ⁷ Пустовіт Л.О. „Сходить вечір по зоряних сходах” (метафора в поезіях В. Сосюри і А. Малишка) // Культура слова. – Вип. 10. – К., 1976. – С. 45-50; ⁸ Дарчук Н.П. Статистичні характеристики лексики при зіставленні авторських стилів // Структура мови і статистика мовлення. – К., 1974. – С. 155-162.; ⁹ Олесь О. Твори: В 2 т. – К., 1990. – Т.1. – С. 806; ¹⁰ Тичина П.Г. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1983. – Т.1. – С. 302; ¹¹ Рильський М.Т. Зібрання творів: У 20 т. – К., 1983. – Т.1. – С. 91; ¹² Олесь О. Вказане видання. – С. 393; ¹³ Там само. – С. 593; ¹⁴ Там само. – С. 581; ¹⁵ Рильський М.Т. Указане видання. – С. 108; ¹⁶ Там само. – С. 127-128; ¹⁷ Тичина П.Г. Указане видання. – С. 119; ¹⁸ Там само. – С. 95; ¹⁹ Там само. – С. 140; ²⁰ Там само. – С. 294; ²¹ Там само. – С. 306; ²² Там само. – С. 302; ²³ Там само. – С. 185; ²⁴ Олесь О. Вказане видання. – С. 590; ²⁵ Там само. – С. 484; ²⁶ Там само. – С. 652; ²⁷ Рильський М.Т. Указане видання. – С. 288; ²⁸ Там само. – С. 290; ²⁹ Там само. – С. 220.